

УДК 159.923-051-056.2/.3(043.3)

О.В. Романенко
romanenkoks@gmail.com

ДІАГНОСТИКА ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНЬОГО СПЕЦІАЛЬНОГО ПСИХОЛОГА ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НА ЕТАПІ НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

Відомості про автора: Романенко Оксана Вікторівна, доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології та педагогіки факультету №2 Національної академії внутрішніх справ, Київ, Україна. Email: romanenkoks@gmail.com

Contact: Professor Oksana Romanenko, Senior Fellow, Doctor of Psychological Sciences; National Academy of Internal Affairs, Kyiv, Ukraine. Email: romanenkoks@gmail.com

Романенко О.В. Діагностика готовності майбутнього спеціального психолога до професійної діяльності на етапі навчання у вищому навчальному закладі. Стаття присвячена визначенню діагностичних напрямів готовності майбутнього спеціального психолога до професійної діяльності на етапі навчання у ВНЗ. Розглянуто поняття психологічної готовності до професійної діяльності, що визначається як сукупність психологічних особливостей студента, які формують уявлення про нього як суб'єкта цієї діяльності. Здійснено аналіз стану вивчення етапу професійної підготовки у психологічній науці, що здійснювалося переважно з точки зору професійної орієнтації. Представлено модель психологічної готовності студентів до професійної діяльності, що ґрунтується на поєднанні внутрішнього критерію у сукупності когнітивного, мотиваційного та індивідуально-особистісного показників, а також зовнішнього критерію, в якості якого застосовуються показники навчальних досягнень студентів. Орієнтовно до цієї моделі описано блоки діагностичної методики. Доведено, що діагностика готовності спеціального психолога до майбутньої професійної діяльності є важливим параметром оцінювання його професійного самовизначення та сприяє вирішенню низки науково-дослідних і практичних завдань.

Ключові слова: вищий навчальний заклад; спеціальний психолог; психологічна готовність до професійної діяльності; професійна підготовка; критеріальна модель; скринінгові дослідження; професіограма.

Романенко О.В. Диагностика готовности будущего специального психолога к профессиональной деятельности на этапе обучения в высшем учебном заведении. Статья посвящена определению диагностических направлений готовности будущего специального психолога к профессиональной деятельности на этапе обучения в вузе. Рассмотрено понятие готовности к профессиональной деятельности, что определяется как совокупность психологических особенностей студента, которые формируют представление о нем как о субъекте этой деятельности. Осуществлен анализ состояния изучения этапа профессиональной подготовки в психологической науке, что осуществлялось преимущественно с точки зрения профессиональной ориентации. Представлено модель психологической готовности студентов к профессиональной деятельности, которая базируется на соединении внутреннего критерия в совокупности когнитивного, мотивационного и индивидуально-личностного показателя, а также внешнего критерия, в качестве которого используются показатели учебных достижений студентов. Ориентировочно к этой модели описаны блоки диагностической методики. Доказано, что диагностика готовности будущего специального психолога к профессиональной деятельности обеспечивает решение ряда научно-исследовательских и практических заданий.

Ключевые слова: высшее учебное заведение, специальный психолог, психологическая готовность к профессиональной деятельности, профессиональная подготовка, критериальная модель, скрининговые исследования, профессиограмма.

Romanenko O.V. The diagnosis of readiness of future special psychologist to professional activity during the learning in higher education institution. The article is devoted to the definition of special diagnostic areas readiness psychologist to future careers during training at the university. The concept of psychological readiness for teaching and professional activities, defined as a set of psychological characteristics of students who form the idea of it as a subject of this activity. The analysis of the state of the study phase of training in psychological science, carried out mainly in terms of professional orientation, readiness to perform professional functions. Proved that the method needs to study psychological readiness describe the structural components of the complex, as most psychological tests do not provide for resolving the problems. Based on the analysis of special studies defined criteria for the most common model of psychological readiness for teaching and professional activities and specified it in accordance with the goals of psycho-diagnostics. The model of psychological readiness of students to educational and professional activities based on the unity of the internal criterion together cognitive, motivational and individual personal performance, as well as external criterion, for which

the indicators of educational achievements of students. Screening studies it is advisable to begin the third year of study, when students have accumulated a sufficient amount of knowledge in the chosen specialty. Tentatively this model blocks described diagnostic techniques. Proved that diagnosis willingness special psychologist to ensure future careers address a number of research and practical problems. One of them is a psychological study of modern profессиogram highly qualified, based on which developed and specified educational and skill characteristics. This is consistent with the basic objectives of higher education, aimed at stimulating cognitive and personal activity of students in the educational process. Of primary importance in this regard shall study if they have relevant traits that serve as prerequisites for successful learning and constitute a system of psychological readiness of students to educational and professional activities. In the future further research in this area the ways of formation of readiness of students to take up the profession of special psychologist through increased practical component by applying certain measures: modeling various activities profессиogram compilation, synthesis of expert performance, use case method and group discussions.

Key words: higher education institution; special psychologist; psychological readiness for professional activities; professional training; criteria model; screening tests; profессиogram.

З ускладненням різних сторін буття людини, в сучасних умовах постійно зростають вимоги, що висуваються суспільством до представників психологічних спеціальностей. Виражена орієнтація на цінність іншої людини для цих фахівців передбачає адекватне застосування ними своїх можливостей, як міри впливу на іншу людину, що ґрунтується на переживанні почуття професійного обов'язку та відповідальності за свої професійні дії. Ці якості притаманні лише високорозвиненій особистості, тому перед вищими навчальними закладами постає важливе завдання розвитку особистості студента в умовах професійної підготовки (І. Андрійчук, О. Бондаренко, І. Булах, Ж. Вірна, Л. Долинська, В. Карандашев, В. Панок, Н. Пов'якель, Н. Пророк та ін.).

Особливу увагу фахівців привертає професійна освіта спеціального психолога, зорієнтованого на роботу з дітьми вразливих категорій, а також із їхніми сім'ями. У наукових працях вітчизняних психологів (З. Огороднійчук, Л. Руденко, В. Синьов, Є. Синьова, В. Тарасун, Л. Фомічова, М. Шеремет та ін.) розглядаються різні аспекти проблеми підготовки психолога спеціальних закладів освіти. Водночас, попри достатню кількість методологічних та теоретичних розробок, на сьогоднішній день в практиці роботи психолога ВНЗ актуальним є створення ергономічних діагностичних програм, які дозволяють отримувати інформацію про структурні компоненти готовності до

навчально-професійної діяльності та відслідковувати динаміку її розвитку.

Першочергового значення у зв'язку з цим набуває дослідження наявності у студентів відповідних задатків, які виступають у якості передумов успішності навчання та їхньої майбутньої професійної діяльності. Психологічна готовність до професійної діяльності є сукупністю психологічних особливостей студента, що визначає формування уявлень про себе як суб'єкта цієї діяльності на етапі професійної підготовки у вищому навчальному закладі.

Загальновідомим є той факт, що уявлення про майбутню професію у опитантів відрізняються від тих, які формуються вже безпосередньо у процесі професійного навчання та проходження практики, коли студенти починають усвідомлювати всі труднощі обраної спеціалізації. Наслідком цього стають збільшення випадків дезадаптації, втрата інтересу до майбутньої професії, зміна місця навчання. У цих умовах проблема готовності до навчання в ВНЗ, будучи тісно переплетеною з проблемою адаптації та якості професійної підготовки, набуває все більшої актуальності та вимагає подальших психологічних досліджень, перш за все, розробки відповідного діагностичного інструментарію.

Метою даної статті є визначення напрямів діагностики щодо готовності спеціального психолога до майбутньої професійної діяльності на етапі навчання у ВНЗ.

Дослідження готовності розпочато в психології на потребу визначення рівня здатності людини до ефективного здійснення певного виду діяльності. Це поняття було введено М. Дьяченко та Л. Кандибович у дослідженнях з інженерної психології та психології праці. Основним аргументом для його введення стала необхідність виокремлення психологічного компоненту з сукупності чинників, що впливають на продуктивність діяльності. Вчені визначають готовність як вибіркочну, прогнозовану активність особистості на етапі її підготовки до діяльності, така активність виникає як результат визначення професійної мети на основі усвідомлених потреб і мотивів [2]. Чинники, що зумовлюють залежність ефективності діяльності від довготривалої, фіксованої готовності, не раз ставали предметом дослідження більшості фахівців. Цей феномен досліджувався в контексті професійної придатності, спілкування, навчання, саморозвитку тощо. Формування готовності до професійної діяльності студіювалося низкою українських дослідників, зокрема: Г. Баллом, Г. Костюком, В. Моляко, Д. Ніколенко, В. Рибалкою, О. Скрипченко та ін.

Готовність до діяльності як система взаємозалежних структурно-функціональних компонентів обумовлює цілісне узгодження індивідуальних характеристик людини з цілями тієї або іншої діяльності. Аналіз спеціальних досліджень дозволив визначити найбільш загальну

критеріальну модель психологічної готовності до професійної діяльності та уточнити її відповідно до цілей психодіагностики.

Внутрішнім загальним критерієм розвитку готовності до діяльності виступає сформованість таких структурно-функціональних компонентів:

1) когнітивний компонент, який оцінюється на основі показника навчальних досягнень студента та ступеню його обізнаності в майбутній професійній діяльності; 2) мотиваційний компонент, сформованість якого передбачає прийняття навчально-професійної діяльності студентом як особистісно значущої, що проявляється в усвідомленості вибору професії й навчального закладу, відповідності змістової структури мотивації характеру навчально-професійної діяльності, відповідальному ставленні до вирішення навчальних завдань; 3) індивідуально-особистісний компонент, який спрямований на вивчення сукупності індивідуальних особливостей студента, що складають його здатність до майбутньої професійної діяльності, а також виступають як показник відповідності навчання його можливостям.

Зовнішнім загальним критерієм готовності до навчально-професійної діяльності виступає ефективність навчальної діяльності, що визначається через показники академічної успішності студентів. Таким чином, модель психологічної готовності студентів до майбутньої професійної діяльності ґрунтується на єдності внутрішнього критерію у сукупності когнітивного, мотиваційного та індивідуально-особистісного показників, а також зовнішнього критерію, в якості якого використовуються показники навчальних досягнень студентів. Скринінгові дослідження доцільно розпочинати з третього курсу навчання, коли у студентів вже нагромаджено достатню кількість знань за обраною спеціальністю. Орієнтовно до цієї моделі діагностична методика має складатися з таких блоків:

I блок – когнітивний, що передбачає оцінку знань, умінь та навичок студента, здобутих на певному етапі професійного навчання, а також його обізнаності щодо діяльності спеціального психолога.

Традиційно сфера діяльності психолога в навчальному закладі охоплює освітній та виховний модулі, що реалізуються через психодіагностичний, психокорекційний, консультативний та психотерапевтичний напрями. Студенти третього курсу вже мають визначати специфіку цих напрямів у роботі спеціального психолога, а саме: 1) проведення психодіагностичного обстеження дитини з метою встановлення її рівня психічного розвитку та індивідуально-психологічних особливостей; 2) визначення об'єктивного потенціалу розвитку дитини (за даними психолого-медико-педагогічної консультації), зокрема, можливості оволодіння нею освітнім стандартом у передбачений термін; 3) діагностика психологічної готовності дитини

до навчання; 4) розроблення для кожної дитини індивідуальної програми корекційно-реабілітаційної допомоги; 5) встановлення взаємодії з батьками щодо надання допомоги дитині у процесі навчання; 6) розроблення системи рекомендацій для педагогів щодо організації навчального середовища та побутових умов для дитини з особливими потребами, вибору навчальних програм, а також особливостей використання індивідуального та диференційованого підходу в навчально-виховному процесі; 7) моніторинг динаміки навчальної та соціально-психологічної адаптації дитини з психофізичними порушеннями в навчальному середовищі, перебігу її психічного та особистісного розвитку; 8) проведення діагностично-профорієнтаційної та консультативно-профорієнтаційної роботи у старших класах, вивчення здібностей та нахилів учнів з метою правильного вибору ними професії, визначення шляхів саморозвитку та самовиховання.

У процесі опитування необхідно виявити, як уявляє студент змістове наповнення кожного з напрямів роботи психолога та за допомогою яких засобів планує вирішувати основні професійні завдання.

II блок – мотиваційний. Мотиваційна сфера особистості є одним із найважливіших чинників, що визначають внутрішній стан і зовнішню поведінку людини. Важливою умовою успіху в навчально-професійній діяльності є мотиваційна готовність студентів до майбутньої діяльності, що передбачає високу активність і самостійність в оволодінні знаннями, вміннями, навичками та складає основу компетентності майбутнього професіонала. У професійно зорієнтованому навчанні мотивація досягнення підпорядковується пізнавальній і професійній мотивації.

Вивчення мотивації ускладнюється нелінійним характером залежності різних мотиваційних впливів між собою та успіхом у навчально-професійній діяльності. Тому мотиваційний блок має відображати не просто рівні різних видів мотивації, але й загальну ієрархічну структуру мотивів навчання. Характер мотивації вибору професії спеціального психолога доцільно вивчати на основі ранжування мотивів. У процесі опитування пропонуються такі варіанти вибору відповідей: а) диплом психолога знадобиться, якщо не вдасться влаштуватися логопедом чи дефектологом; б) просто подав документи і пройшов; в) поглибити знання з улюблених предметів; г) тут менший конкурс; д) чув (читав), що тут готують гарних фахівців; е) хочу займатися тим, що мені подобається; ж) ця професія має виражену гуманістичну спрямованість; з) за рекомендацією знайомих (батьків), яку мають таку професію або виховують дитину з особливими потребами. При аналізі відповідей враховується співвідношення внутрішньої чи зовнішньої мотивації студентів у процесі обрання професії спеціального психолога.

Інтенсивність вираження та ієрархію навчальних мотивів можливо вивчати на основі методики «Діагностика навчальної мотивації студентів», розробленої на основі опитувальника А. Реана та В. Якуніна в модифікації Н. Бадмаєвої [1]. Методика дозволяє психологу визначити актуальні домінуючі мотиви учіння студента та суб'єктивну оцінку їх значущості (спонукальної сили) за такими основними шкалами: 1 – комунікативні мотиви; 2 – мотиви уникнення (захисту); 3 – мотиви престижу; 4 – професійні мотиви; 5 – мотиви творчої самореалізації; 6 – учбово-пізнавальні мотиви; 7 – широкі соціальні мотиви. Можливий поелементний аналіз оцінки мотивів, які складають базові шкали.

Так, за даними апробації методики, для груп успішних студентів характерні загалом високі оцінки спонукальної сили мотивів (окрім мотиву уникання), домінування в структурі навчальної мотивації професійних та навчально-пізнавальних мотивів. У цих групах (високо та добре успішних) виражений також мотив творчої самореалізації.

На основі опрацювання результатів дослідження цього блоку створюється мотиваційний профіль, який дозволяє візуалізувати ранговий порядок мотивів навчально-професійної діяльності. Рангові позиції мотивів значущо розрізняються в групах студентів з різною успішністю. За результатами проведеного дослідження, професійні мотиви потрапляють на перші позиції у студентів, які мають високі показники академічної успішності. Водночас переважання соціальних мотивів та мотиву престижу виявилось більш характерним для менш успішних студентів.

III блок – індивідуально-особистісний. Професія спеціального психолога пред'являє до особистості високі вимоги до взаємодії з усіма учасниками навчально-виховного процесу, ці властивості виступають як її внутрішні резерви. Тут має місце відповідальна, публічна, багатопланова робота, емоційно напружені, нерідко конфліктні ситуації. У зв'язку з цим важливим параметром діагностики є психологічна готовність майбутнього фахівця до зайняття суб'єктної позиції, здатності взяти на себе відповідальність за клієнта та прийняття професійних рішень. Тому в структурі цього блоку доцільно застосовувати методику дослідження рівня суб'єктивного контролю (РСК), створену Є. Бажіним, О. Голінкіною і А. Еткіндом на основі шкали Дж. Роттера [4].

Рівень суб'єктивного контролю (локус контролю) пов'язаний з покладанням людиною відповідальності за те, що відбувається «тут і тепер», а також за віддалені наслідки власних дій, тобто із соціальною зрілістю особистості. Поняття «локус контролю» описує деяке узагальнене уявлення особи про те, що є причиною подій її життя і хто несе за них відповідальність. За локалізацією контролю кожен людину можна оцінити за шкалою «інтернальності-екстернальності». Інтерналі

мають внутрішній локус контролю, екстернали — зовнішній. Розходження між двома типами локалізації контролю пов'язано з успішністю людини в різних видах діяльності (успіх більшою мірою пов'язаний з інтернальним локусом). РСК є характеристикою, що допомагає визначати міру незалежності людини, її самостійності, відповідальності й активності в досягненні цілей.

З метою дослідження за цим параметром також може бути використаний багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» (МЛО-АМ) А. Маклакова і С. Чермяніна [3]. Опитувальник передбачає дослідження адаптації індивіда на основі певних психофізіологічних і соціально-психологічних характеристик, які відображають інтегральні особливості психічного та соціального розвитку. Характеристика особистісного потенціалу майбутнього фахівця визначається також на основі застосування шкал поведінкової регуляції, комунікативних здібностей та рівня моральної нормативності.

Поведінкова регуляція – здатність людини регулювати свою взаємодію з середовищем діяльності. Основними елементами поведінкової регуляції є такі: самооцінка, рівень нервово-психічної стійкості, а також наявність соціального схвалення (соціальної підтримки) з боку навколишніх. Визначені структурні елементи лише відображають співвідношення потреб, мотивів, емоційного фону настрою та самосвідомості. Високий рівень за даною шкалою може свідчити про те, що студенти мають адекватну самооцінку, високий рівень нервово-психічної стійкості. Ці якості є необхідними в роботі спеціального психолога, враховуючи специфіку емоційної та особистісної сфер у дітей з психофізичними порушеннями.

Комунікативний потенціал – сукупність притаманних особистості об'єктивних й суб'єктивних комунікативних можливостей, які реалізуються як свідомо, так і стихійно, та є внутрішнім резервом індивіда. Комунікативні можливості є індивідуальними для кожної людини, вони визначаються наявністю досвіду та потреби у спілкуванні, а також рівнем конфліктності. Комунікативний потенціал утворюють: комунікативні можливості індивіда, які можуть бути використані особистістю в конкретних формах спілкування; психологічні властивості, набуті в реальних умовах взаємодії з іншими людьми; можливостях подальшого соціального розвитку. Цей параметр визначає глибину й повноту входження особистості у процес взаємодії, повноцінність контакту.

Моральна нормативність забезпечує здатність майбутнього спеціального психолога адекватно сприймати запропоновану йому соціальну роль. Показник за цією шкалою відображає два компонента процесу соціалізації: сприйняття моральних норм поведінки та ставлення до вимог безпосереднього соціального оточення.

Таким чином, діагностика готовності спеціального психолога до майбутньої професійної діяльності є важливим параметром оцінювання його професійного самовизначення та сприяє вирішенню низки науково-дослідних і практичних завдань. Одним із них є психологічне обґрунтування професіограми сучасного спеціального психолога, на основі якої мають розроблюватися та уточнюватися освітньо-кваліфікаційні характеристики. У перспективі подальших досліджень у цій галузі є визначення шляхів формування готовності студентів до оволодіння професією на основі посилення практичної складової в системі освіти, а саме: моделювання різних напрямів діяльності, аналіз та узагальнення анамнестичних даних, клінічних спостережень та експертних характеристик, застосування кейс методу та групових дискусій.

Список використаних джерел

1. **Бадмаева Н. Ц.** Влияние мотивационного фактора на развитие умственных способностей [Монографія] / Н. Ц. Бадмаева. – Улан-Удэ: Изд-во ВСГТУ, 2004. – 280 с.
2. **Дьяченко М. И.** Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович – Мн.: Изд-во БГУ, 1976. – 176 с.
3. **Никифоров Г. С.** Практикум по психологии менеджмента и профессиональной деятельности: [учеб.пособие] / Г. С. Никифоров, М. А. Дмитриева, В. М. Снеткова. – СПб.: Речь, 2003. – С.127-146.
4. **Пантелеев С. Р.** Тест-опросник субъективной локализации контроля. Модификация шкалы I-E Дж. Роттера / С. Р. Пантелеев, В. В. Столин // Практикум по психодиагностике. Психодиагностические материалы / [Под. ред. А. А. Бодалева] – М.: Изд-во Московского ун-та, 1988. – 141 с.

References

1. **Badmaeva N. C.** Vlyjanye motyvacyonnoho faktora na razvytye umstvennykh sposobnostej [Monohrafija] / N. C. Badmaeva. – Ulan-Udэ: Yzd-vo VSHTU, 2004. – 280 s.
2. **Djačenko M. Y.** Psicholohyčeskye problemy hotovnosti k dejatel'nosti / M. Y. Djačenko, L. A. Kandybovyč – Mн.: Yzd-vo BHU, 1976. – 176 s.
3. **Nykyforov H. S.** Praktykum po psicholohyy menedžmenta y professyonalnoj dejatel'nosti: [učeb.posobye] / H. S. Nykyforov, M. A. Dmytryeva, V. M. Snetkova. – SPb.: Reč, 2003. – S.127-146.
4. **Panteleev S. R.** Test-oprosnyk subъektyvnoj lokalyzacyu kontrolja. Modyfykacyja škalы I-E Dž. Rottera / S. R. Panteleev, V. V. Stolyn // Praktykum po psichodyahnostyke. Psichodyahnostyčeskye materyaly / [Pod. red. A. A. Bodaleva] – M.: Yzd-vo Moskovskoho un-ta, 1988. – 141 s.

Received 11.09.2016

Reviewed 26.10.2016

Accepted 29.11.2016